

նապարհն բռնեցին և եղեն նախնիրը գերիվաճառ փաճառականաց, որք նոցա խոտտանկով մի ծրի հանապարհորդութիւն ի Պաղեստին, փաճառեցին Ափրիկայ Արարացոց:

(Շ-բ-ն-է-է):

թ. չ. ԱՌԱՅԵԼԵԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԻՔ

Պ.ԼՂ.ԸՐՇ.ԸՊԸՏ ԴԵՂ.Ը.ԴԻ

(Շ-բ-ն-է-է-է):

Տաճարի հարաւային խորանի դռնէն կմանեն երկու խորանը ևս մէջէմէջ դռներով:

Հիւսիսային և արեւելեան կողմի խորանները յարդարեց պահարան եկեղեցական բոլոր թանկագին զարդուց և մասանց սրբոց՝ իբրեւ թանգարան հնութեանց՝ գեղեցիկ դարակներով. որոց յառաջնում զետեղեց զգեստք, արծաթեղէն սպասք և հնութիւնք. երկրորդի մէջ բոլոր սրբութիւնք. իսկ հարաւային խորանը օրհներով անուամբ սրբոյն Պէդրգայ զօրավարի, մեծամեծ դարակներով զարդարեց՝ առ ձեռն գործադրելի սպասուց համար պահարան:

Այս երեք խորանաց կիսազմբէթներու գլուխը ոսկեզօծ մեծ խաչերով զարդարեց, և կապարով ծածկեց:

Եկեղեցւոյ մէջ հին խորանների դռները բարձրացրուց և կամարակապ բարաւորեց. առաջին դասերը որպէս և առեանը Ըստուածածնի սեղանոյ յառաջ՝ թափուածու և ծաղկաձև երկաթի վանդակներով պատեց. Իջման տեղի սեղանոյ, առեանը ևս արձակ լինելու համար հանդիսաւոր օրերում Եկեղեցական ուխտը թափօր կանգնելու, Լղիաղար Պաթու-

ղիկոսի դրած երկու ստուար քարերը վերջնել տուաւ:

Իսկ Եկեղեցին զարդարեց ջահաձև ապակեայ գեղեցիկ կանթեղներով, որպէս առաջի դասը, նոյնպէս և Իջման տեղոյ Պաթուղիկէի շրջապատը. ըստ որոյ և Եկեղեցւոյ միջին վայելչութիւնը համակերպելու՝ ըստ մեծ վայելչութեան անուանն, Ըւազ խորանի և սրբոյն Ստեփաննոսի և սուրբ Յովհաննու սեղանների համար թանկագին վարագոյրներ բերել տուաւ, — նուէրք Տփիսիսեցի բարեպաշտից. — կարմիր մախմուր աւազ սեղանին, և գեղին ծաղկեայ աթլաս երկու սեղաններին:

Տաճարի այս շինութեանց հետ Պաթուղիկոսարանը ևս զարդարեց Վեհափառ Հայրապետը վայելուչ շէնքերով. Պաթուղիկոսարանի մօտից դուռը՝ որ իւր նեղ և անձուկ փոքրկութեամբ անվայել էր Պաթուղիկոսական տան, փակեց զայն, և նորանից ինն կանգուն դէպ ի հիւսիս Պաթուղիկոսարանի ներքնայարկը բանալով, սենեկաց միջոցը կտրեց և մեծ ու կամարայարկ դուռն կանգնեց սրբատաշ քարով. որոյ ներքին ելքը դէպ ի վեհարան՝ երկու կողմից քարէ սանդուղիներով բարձրացան. և այս դրան ներսի կամարայարկի վրայ՝ տախտակամած և դեղազործեալ նոր դուռն կանգնեց դէպ ի Վեհարան շրջափակ ապակի լուսամուտներով, գրեթէ Պաթուղիկոսարանի կիսաբաժնի մէջ, այն տեղ՝ ուր Յովհաննէս Պաթուղիկոսն ևս դուռն էր թողել, բայց Ներսէս Պաթուղիկոսը փակեց:

Իսկ զբառան մուտքը՝ որ բոլորովին անյարմար էր Ըթուոյս մեծ վայելչութեան, և տանեաց ճանապարհով Վեհարանի

միջով կելանէին ի վեր այցելութիւն, գեղեցիկ ևս յարգարեւ տուաւ:

Գրատան դուռը՝ որ կրացուէր արեւմտից գանձարանի կարգն եղած ներքնայարկ սենեակների տանեաց վրայ, արեւմտեան լայնութեան հաւասար շինել տուաւ տախտակամած մեծ սրահ գրատան դուռը մէջ առնելով. զարդարեց նստարանօք և յարդարեց զայն ընթերցարան միարանից. որոյ շէնքը կցելով ի հարաւոյ Վեհարանի հետ, ներքուստ մինչ ի վեր կանգնեց սանդուխք, ճախարակաւոր և դրան առաջի պատշգամբ՝ գոյնզգոյն ներկով դեղագործած՝ դրան բարձրութեանը հաւասար մեծ մեծ լուսամուտներով զարդարեց:

Ղաղարապատ ասացեալ հիւրանոցը, որ խախտացած էր վաղուց, բոլորը նորոգել տուաւ և շրջապատ տախտակամած ձեմելիքը սենեկաց յառաջ հանդերձ սանդուղներով նոր ինորոյ շինեց:

Եթողոյս մեծակառոյց և հոյակապ ճեմարանը ևս նոյն թուականէն 1869, ըսկաւ շինել Եկեղեցւոյ խորանաց հետ, որոյ հիմնարկութեան հանդէսը նոյն տարուայ մայիսի ամսին Եկեղեցական օրհնութեամբ կատարեց, և երկու տարուամ պատից շինութիւնը աւարտեց՝ երեսներն կոփածոյ քարով, որու ներքին փայտեղէն և ատաղձագործ բովանդակ պարագայքն ու դեղագործութիւնքը չորս տարուայ միջում լրացան:

Ի մեծ վայելչութիւն նորակառոյց ճեմարանին որպէս և գիւղին առ հասարակ, Եթողոյ պարսպի հիւսիսային դրան առաջ երկայն հրապարակն ընդ մէջ պարսպին և գիւղ, ուր որ յառաջն գիւղացւոց նախիրը կ'օգտուէր առաւօտ և երեկոյ, և ոչ

սակաւ օդոյ անմաքրութիւն կառածառէր, յարդարել տուաւ հասարակաց պարտեզ (բուլվար) դրան յառաջէն պարսպի երկայնութեամբ ի ծայրէ ի ծայր՝ մինչև ճեմարանի յառաջ. երեք հարիւր քսան և չորս կանգուն երկայնութեամբ և իննսուն կանգուն լայնութեամբ, ուր վայրի և ընտանի նորատունկ ծառեր կարգ ըստ կարգէ տնկելով, բոլոր շրջապատը դեղագործեալ սիւնեակներով ցանկապատեց. որ այժմ ոչ սակաւ գիւղի անշքութեանը շուք և քաղաքի կերպարանը կոչայ ի մեծ զրուարձութիւն թէ ծառայողաց քաղաքական կառավարութեան որ ի Ղաղարչապատ ամառ ժամանակին, և թէ բոլոր գիւղացւոց զբօսանք՝ եկին և օտարին:

Նձակի եղիւքը՝ որ ձեմելու համար երկու կարգ շրջապատ ֆարշած էր կոփածոյ քարով, մի կարգ ևս աւելցած էր Սատթէոս Աթուղիկոսի օրով, այս եղերաց ուղղութեամբ երեք կարգ ծառերով շրջապատը զարդարեց, որ ամառը մեծ վայելչութիւն կոչայ լձակին, և ձեմողաց ոչ սակաւ զբօսանք:

Ենտառի արեւմտեան կողմէն կից նորան նոյն երկարութեամբ և լայնութեամբ նոր անտառ ձգեց, բոլոր լեռնային և վայրի նորատունկ ծառերով, որոց կէս մասին ծառերը վերուստ ի վայր ձգուած են և հասունացած. ուստի բոլոր անտառը ապահով պահպանելու համար՝ շրջապատ պարսպից:

Ղաղարչապատայ Աթուղիկէ Եկեղեցւոյ ստորագրութիւնը ամբողջացընելու համար՝ հարկ էր առնել և նորատեղագրութիւնը ըստ կարգի, ըստ որում երեքին նորաշէն խորանները միացած են

տաճարի հետ. բայց ըստ որում յիշեալ խորանաց շինութիւնքն արդէն ստորագրեցինք, աւելորդ կհամարինք կարգել Ահեղեցւոյ տեղագրութիւնն էլ, թողլով ընթերցողաց տեսնել զայն յԱւաքել պատմագիրն և Շահխթ. Յովհաննէս եպիսկոպոսի Աթուղիկէ Ահեղեցւոյ Ստորագրութեան մէջ:

Բ. Եկեղեցի «ԲՅՆ» Հռիփսիմայ.

Աղարշապատայ երկրորդ Ահեղեցին՝ զոր շինեց սուրբն Գրիգոր Առաւորչին մեր սրբոյն Հռիփսիմայ կուսի գերեզմանի վրայ՝ զոր փորեց սուրբն Տրդատ, նոյն քաղաքի հիւսիսային արևելեան կողմն է, քառորդ ժամու հեռաւորութեամբ, այն հնձանատեղւոյ վրայ, ուր որ պատսպարուած էին սուրբ Առաքանքն, և ուր նահատակուեց սուրբ Հռիփսիմէ իւր ընկերներով, և վանքն կառուցաւ նորա իսկ անուամբ ի 301 թուականին:

Սատուռն գերեզմանին Հռիփսիմայ, որոյ մէջ դրուած է և արկղն նշնարաց՝ է ուղղակի սեղանի բնմի տակին, փոքրիկ կամարակապ՝ երկայն՝ մարդաչափ բարձրութեամբ, որոյ մուտքն կրացուի հիւսիսային կողման խորանի մէջ երեք աստիճանաւ գէպ իննիս:

Գրիգոր Առաւորչի շինած Ահեղեցին Հռիփսիմէի գերեզմանի վրայ, թէ ի՞նչ նիւթից էր կամ ի՞նչ ձև, Ագաթանգեղոս չի յիշատակեր. այլ միայն սուրբ կուսի գերեզմանի համար կրէ թէ՛ նա ինքն Տրդատ փորեց սրբոց գերեզմանատեղը արկեղաց չափով, զոր սուրբն Գրիգոր տուաւ նորան, որ նոցա մէջ շինեց նոցա հանգստեան մարտիրոսական յորիւր (Ա-

գաթան. եր. 287). միայն յետագայ պատմիչք կաւանդին տաճարի շինութիւնը ի սուրբ Առաւորչին: Ինչպէս յառաջ կը բերենք:

Առաւորչու շինած սրբոյն Հռիփսիմայ տաճար Շապհոյ զօրքը կործանեց 380 փրկչական թուին. զոր ապա տան և հինգ տարիէն ետքը 395, սուրբն Սահակ Պարթև նորոգեց, և յանդէտս բաճարով սրբոց տապանատեղին, տեսաւ սուրբ Առաւորչի կնիքը սուրբ կուսի տապանի վրայ. յորմէ իւր փափաքն առնելով, առանց բանալոյ արկղն, ինքն ևս կնքեց:

Այս երկրորդ շինութեան վրայ երբ որ անցել էր արդէն երկու հարիւր քսան երեք տարի, Առիտաս Աթուղիկոս՝ որ նախ Փակակալ էր Հռիփսիմայ վանից, ինչպէս պատմիչք կվիայն, իւր Աթուղիկոսութեան իսկ առաջին տարում 618 թուին՝ Սահակ Հայրապետի ժամանակէն շինուած ցած ու մթին շինուածքը քակելով, պայծառ և վայելուչ ևս շինեց Հռիփսիմայ կուսի Ահեղեցին կուսածոյ քարով, լայնանիստ կաթուղիկէն՝ շրջապատ պատշգամով իննիքուստ. և արտաքուստ շրջանակը և լուսամտաց կիսարուրակ կամարները բոլոր փորուածոյ դրուաղներով, և տանեաց վրայ Աթուղիկէի չորս կողմը չորս բոլորակ սենեակներ, որոյ դուռը կրացուի պատշգամի մէջէն:

Առիտաս Աթուղիկոսի այս շինութեան համար կվիայէ նորա ժամանակակից Սերիոս Ապիսկոպոս պատմիչ նոյն եօթներորդ դարում, այսպէս:

Յամի Բ. Թաղաւորութեան Ապրիլի 1-ին Խորոզմու քաղիաց Աթուղիկոսն

Առմիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ ի Աղարշապատ քաղաքի, զե կարի ցած և մթին էր շինուածն. զոր շինեալ էր սրբոյն Սահակայ Հայրապետի Հայոց Աթուղիկոսի որդւոյն սրբոյն Կերսիսի, :

Այս շինութեան ժամանակ ևս սուրբ Առսին դագաղը հանելով Առմիտաս, և չհամարձակելով բանալ, որու վրայ տեսաւ Առսաւորչե և մեծին Սահակայ կնիքը, ինքն ևս կնքեց, և այնպէս բացօթեայ թող տալով դագաղը յուր և ի համբոյր ժողովրդոց, Եկեղեցու շինութիւնը լաւ ցամաքելէն ետքը՝ արկղը ամփոփեց վերստին իւր կայանին մէջ :

Առմիտաս Աթուղիկոսի Հռիփսիմեայ վանքի այս շինութիւնը կ'իշատակեն յետագայ պատմիչք ևս՝ ինչպէս Յովհաննէս Աթուղիկոս յիններորդ դարում. Ստեփաննոս Ասողիկ տասներորդին մէջ, բայց Առմիտասայ ժամանակակից պատմագրի վկայութիւնը բաւական համարեցինք վասն հաստատութեան միայն յառաջ բերել, մեր ստորագրութիւնը աւելորդ տեղը չե երկարացնելու համար: Միայն յիշեալ Հայրապետի շինութեան արձանագիրը աստ կ'օրինակենք, որ կայ յիշեալ Եկեղեցւոյ արեւմտեան դրան կամարէն վեր որմի մէջ, ըստ այսմ :

“Աս Առմիտաս եկեղեցւոյս սրբոյ Հռիփսիմէի, կարգեցայ յԱթու սրբոյն Գրիգորի, և շինեցի զառաքար սրբոց վկայիցս Քրիստոսի, :

Հռիփսիմեայ վանքի այս շինութիւնը Առմիտաս Աթուղիկոսէն՝ յընթացս տասնութ դարուց՝ 618—1653՝ ժամանակի աշխարհքի բռնութեանց դէմ զրեթէ մաքառելով և անհնարին փոփոխութիւններ

կրելով՝ կէս մի ամայութեամբ՝ կէս մի աւերանքով, անցուցել էր արդէն այդ դարաւոր ժամանակները. երբ որ Պարսից և Օսմանցւոց փոխադարձ պատերազմաց երեսէն փոքր մի խաղաղութիւն զանելով Հայաստան՝ Ազգիս Աթուղիկոսունք վերստին սկսան նորոգել Աղարշապատայ կաթուղիկէն՝ և վերստին տարագիր ու հալածուած հոգեւոր միաբանութիւնը ժողովել այդ Աստուածահաճոյ պատսպարաններէ մէջ, ի գութ շարժեցաւ Փիլիպպոս Աթուղիկոսը Աթուղիկոսական տան շինութեանց հետ՝ և Հռիփսիմեայ վանքի բոլոր աւերանքը շինել, և եկեղեցւոյ քայքայեալ որմերը, տանիքը և այլն ամենայն սրբատաշ քարով նորոգել. որոնք զրեթէ բոլորն ի հիմանց նոր ինորոյ շինեց միաբանք կարգելով անդ, ի 1653 թուին. որ յառաջ անմարդաբնակ և ամայի էր. որոյ և արձանագիրն Առմիտաս Աթուղիկոսի արձանագրի ներքե կտեսնուի ըստ այսմ :

“Ի թուին ՌՃԻ (1653) Քրիստոսի ծառայ Փիլիպպոս Աթուղիկոս ամենայն Հայոց վերստին նորոգեցի զեկեղեցիս սրբոց կուսանացն Հռիփսիմեայ և Գալիանեայ, :

Եղեալար Աթուղիկոսն ևս՝ որ շատ եկեղեցիք շինեց, որոց համար Սիմէոն Աթուղիկոս կ'վկայէ, Հռիփսիմէի վանքի մէջն ևս բաւական նորոգութիւններ աւրաւ :

Սիմէոն Աթուղիկոսի շինութեանց ժամանակ ի Աթուղիկէն, նորա սպասաւոր Մկրտիչ եպիսկոպոսը իւր արդեամբք և ի յիշատակ Հռիփսիմեայ վանաց քառակուսի պարիսպը շինեց չորս բլրով. հիւ-

սիսային կողմը կանգնելով կամարակապ մեծ դուռն. որու արձանագիրն գրուած է զրան կամարի մէջ, ի ՌՄԻՆ, 1776. թուին:

Իսկ 1790 թուականին՝ Վուկաս Սաթուղիկոսն Փիլիպպոսի շինած Եկեղեցւոյ փոքրիկ գաւթի վրայ կառուցանել տուաւ վայելուչ Սաթուղիկէ սրբատաշ քարով չորս սեան վրայ, Ջուղայեցի Խաչիկ իշխանի արդեամբք, որ կրնակէր Հնդկաստանի Սաթուղիկէ քաղաքը. և սորա շինութեան արձանագիրն է զանգակատան մէջ՝ զրան հիւսիսային կողմը, նոյն թուականում:

Տաճարի շէնքը դրսի կողմէն քառակուսի է՝ բայց ներքուստ բոլորշի. ըստ որում որմասիւնները հիւսիս և հարաւային որմերէն յառաջ գալով՝ բոլորշի ձև են կացուցել ներքուստ՝ որոց վրայ է լայնանիստ Սաթուղիկէն. ճապաղած արտաքուստ տանեաց վրայ, միջի կողմը ունի Սաթուղիկէն շրջապատ պատշգամբ. որոց մէջ կրացուի Սաթուղիկէի չորս կողմը շինած տանեաց վրայ բրգած և սննկկաց դռները, որով և չորս լուսամուտ միայն ունի լայնանիստ Սաթուղիկէն:

Ունի մի սեղան պատարագի և չորս խորան առաջին և յետին դասերի կողմնական անկիւններում, և այն արժանայիշատակ Սաթուղիկոսաց գերեզմանները կան տաճարի մէջ, որոնք սկսած Սոմիտաս Սաթուղիկոսէն՝ նորոգել են Հովսիսի վանքը կամ շինութիւններ արել. բնմ առաջին Սոմիտաս Սաթուղիկոսի տապանն է. որոյ տապանաքարն հաւասար է սաւայատակի հետ, որ ի սկզբանն այնպէս վայելուէ կոփածոյ քարով կանգնեց այս տա-

ճարը եօթներորդ դարու ճարտարութեամբ:

Փիլիպպոս կաթուղիկոսի դամբարանը աջակողմեան դասի հիւսիսակողմն է բարձր տապանաքարով, որ տաճարի վերջին վաշիչացնողն է և շէնացնողը դարաւոր ամայութենէ:

Իսկ արեւմտեան զրան առաջին արտաքուստ զանգակատան ներքեւ երկուց Սաթուղիկոսաց դամբարանները կան՝ Սարապետ և Եստուածատուր Սաթուղիկոսաց: Պարսպի միջին ևս կան քանի մի շերիմներ. որոց մէջ նշանաւորն է Լէհացի Սաթուղիկոս վարդապետինն. որ երեւելի է իւր պատկերահանութեամբ և զրաւոր վաստակովք:

Սիմէոն Սաթուղիկոսի օրէն սկսեալ, երբ որ պարսպը շինուեց, բովանդակ Պարսից իշխանութեան ժամանակ շարուեալ վանահայր կնստէր Հովսիսի վանքը, օրական հաց և կերակուր կտանէին Եթովէս. Պարսից վերջին բռնաւորութեանց երեսէն ստիպուած ժողովուրդը շատ տեղերէ իրենց որդիքը ապահովելով՝ յաջմիածին իբրեւ տեղի ապաւինի՝ կտային ի հոգեւորականութիւն. մինչև վաթսուն աշակիրտք Եթովէս կառավարէր կպատսպարէին Հովսիսի վանքի մէջ, նոցա սնունդ և հանդերձը հոգալով յԵթովէս:

(Շ-Գ-Ե-Լ-Է-Է):

ԱՐԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԻՊՈՍ

